

A NÉMET NYELVSTRATÉGIA

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: EÖRY VILMA

Alapadatok

Érintett nyelvek: német

Érintett országok: Németország, Ausztria, Svájc, Belgium, Lichtenstein és Luxemburg

A nyelvek státusa az érintett országban: Németországban a német nyelv államnyelv voltát az Alkotmány nem deklarálja. Státusát a többi országban lásd az érintett országok nyelvstratégiáinál

A beszélőközösség mérete: kb. 75 millió (Németország), az egész világon anyanyelvként kb. 94,2 millió¹

A stratégiai dokumentum típusa: nincs nyelvstratégia és nyelvtörvény, ám vannak olyan törvények, amelyek a nyelvvel kapcsolatosak, van továbbá a témáról szóló tanulmány, monográfia

A stratégia természete: nem állapítható meg, mivel nincs hivatalos nyelvstratégia és nyelvtörvény, pusztán a nyelvtörvényről, a nyelvvédelemről szóló viták vannak

A stratégia kiterjedése: nem állapítható meg, a viták és a javaslatok a németországi német nyelvre vonatkoznak

A stratégia időtartama: nem állapítható meg

Intézkedési területek: nem állapítható meg, a javaslatok főleg a német nyelvnek államnyelvként való deklarálására vonatkoznak

1 German native speakers around the world. *WorldData.info* <https://www.worlddata.info/languages/german.php> (letöltés időpontja: 2024. 04. 23.).

Felelős intézet, kidolgozó: nincsenek, csak politikusok, kormányon nem levő politikai pártok, civil egyesületek és a tanulmányok, cikkek szerzői vannak, ám felelősségük értelemszerűen nem állapítható meg

„Nyelvstratégiai mátrix”: A németországi német nyelvet elsősorban a globális (amerikai) angol nyelv hatása befolyásolja. Egyes vélemények szerint olyan sok angol szó áramlik be a német nyelvbe, hogy különösen az idősebbek számára anyanyelvük lassan érthetlenné válik. Főként emiatt (a „Denglisch” kialakulásának megakadályozása céljából) jöttek létre a német egyesülés után a civil nyelvvédő, nyelvművelő, gyakran purista szemléletű egyesületek. A tudományos állásfoglalás és a politikai szféra viszont vitatja a purizmus és a német nyelv törvényi szabályozásának létjogosultságát, hatékonyságát. A kérdésről folyamatos vita zajlik. Tanulmányok, cikkek megemlítik továbbá, hogy a németül nem tudó nagy mennyiségű bevándorló lakosság miatt valószínűsíthető a párhuzamos társadalmak kiépülése. Az előző két körülmény miatt és a német nyelv nemzetközi presztízsének nagymértékű csökkenése miatt is sokan hiányolják vagy szorgalmazzák, egyes pártok követelik, hogy az alkotmányban jelenjen meg, hogy a német Németország hivatalos nyelve. A hivatalos közbeszédben azonban gyakran az jelenik meg, hogy Németország hivatalos nyelve a német és az angol, bár ez sincs deklarálva.

A nyelv története, jelenkori állapota

A német nyelv sem a történelem során, sem ma nem köthető egyetlen országhoz, ezért inkább német nyelvterületről beszélhetünk, amelynek középpontja az elmúlt mintegy 2 és félezer év során a mai Németország területe, mind az összefüggő nyelvterület nagyságát, mind a nyelv beszélőinek lélekszámát tekintve.

A német nyelv az indogermán nyelvcsalád germán ágába tartozik. A germán nyelvek az ún. első germán hangeltolódás (*erste Lautverschiebung*, tkp. a germán nyelvekre jellemző rendszerszerű hangváltozás) során váltak ki az indoeurópai nyelvek csoportjából. Az ennek felfedezését jelentő tudományos eredmények Friedrich Schlegel (1806) és Rasmus Rask (1818) nevéhez köthetők, de nyilvánosságra Jacob Grimm hozta őket 1822-ben. A változás jellemzőit ezért Grimm

1. törvényének, pontosított változatát Verner-törvénynek nevezik (Karl Verner dán nyelvész, 1875).

A többi nyelvhez hasonlóan történetileg a német nyelv is nyelvjárási változatokban létezett. Ezek két nagy csoportra tagolódtak annak alapján, hogy a korai középkorban, a 3. és 9. század között végbement-e bennük a második, az ún. ófelnémet hangeltolódás (*zweite Lautverschiebung*), amely tkp. elkülöníti a német nyelvet a többi germán nyelvtől. Amelyekben végbement, azok alkotják a felnémet, amelyekben nem ment végbe, azok alkotják az alnémet nyelvjárások csoportját. A Berlin–Köln vonaltól (az ún. Benrath-vonaltól – Benrath Düsseldorf külvárosa) északra beszélik az alnémet (*Niederdeutsch* vagy *Plattdeutsch*), délre a felnémet (*Oberdeutsch* vagy *Hochdeutsch*) nyelvjárásokat (az alnémet az északi terület síkság voltára, a felnémet pedig a déli terület dombos-hegyes voltára utal). Ezt a vonalat *Appel–Apfel*-vonalnak is nevezik, az egyik jellemző hangváltozás, a $p \rightarrow f$ változás hiánya (= alnémet) vagy megléte (= felnémet) miatt. A felnémet nyelvjárási terület azonban nemcsak a mai Németországra terjed ki, hanem annál délebbre is, pl. Ausztria, Svájc, Olaszország, az alnémet terület pedig a Németország északi részén beszélt nyelvjáráson kívül nagyjából magában foglalja az ország nyugati részén vagy a tőle nyugatra beszélt német nyelvjárásokat is. A két nyelvjárási terület szókincse között alapjában véve kicsi (volt) a különbség, a szavak hangalakja azonban annyira különbözik, hogy a nyelvjárásban beszélők akár meg sem értik egymást (van olyan felfogás is, hogy a *Plattdeutsch* külön nyelvnek számít).

Maga a felnémet nyelvjárási terület is további két részre oszlik: a középnémetre (mintegy 200 km-es sáv a Benrath-vonaltól délre a Speyer-vonalig, amely egybeesik Speyer városnak és a Majna folyásának vonalával) és a felső németre, a tulajdonképpeni felnémetre. A középnémet átmenetet képez az alnémet és a felnémet nyelvjárási különbségei között. Kiterjedésében a felnémet nyelvjárási terület a legnagyobb, utána következik az alnémet, és a legkisebb a középnémet.

A nyelvjárások területi egységesítésére már a 13. századtól voltak törekvések. Eleinte a középfelnémet látszott az egységesítés lehetséges alapjának, pl. az udvari költészet (a Minnesängerek lovagi költészete) ezen a nyelven született. Az egységes német irodalmi nyelv, amelyet ma német nyelvként ismerünk, azonban csak később, a késői középkorban és a korai újkorban, a 14–17. században

jöhetett létre. A 14. századtól kezdve fokozatosan alakult ki egy irodalmi nyelv, amelyet korai újfelnémet nyelvként is ismerünk. A reformáció idején Luther Márton 1521-es Újszövetség-, majd 1534-es Ószövetség-fordítása jelentős hatást gyakorolt az irodalmi nyelv további alakulására, lendületet adott neki. A fordítások nyelve a kialakulóban levő újfelnémet nyelv volt keleti közép-német színezettel (Luther városai: Mannsfeld, Erfurt, Wittenberg), ez megerősítette az alakuló német irodalmi nyelvnek azt a jellegét, hogy keverednek benne a közép- és felnémet nyelvjárásokra jellemző elemek. Észak-Németországban már ebben az időben az irodalmi német lett a hivatalok és az oktatás nyelve, ez részben kiszorította az alnémet nyelvjárásokat. De megmaradt az alnémet jelleg az Északi-tenger és a Balti-tenger mentén, ahol a korábban virágzó Hanza-szövetség hatására ez a nyelvváltozat terjedt el. Az irodalmi német nyelv nem terjedt el ott sem, ahol a szintén alnémet kapcsolódású holland nyelvet és az alsófrank nyelvjárást beszélték, különösen amiatt, hogy e területeken élők önálló államiságra törekedtek (ezekből a nyelvjárásokból alakult később a holland-flamand nyelv).

A modern német irodalmi nyelv kialakulása a 17. század folyamán nagyrészt befejeződött. Elnevezése a *Literatursprache* (irodalmi nyelv – írott), *Bühnensprache* (színpadi nyelv – beszélt), de az egységes mindennapi nyelv, a standard megnevezésére gyakran használják a *Standard* mellett a *Hochdeutsch* (tkp. *felnémet*) megnevezést is.

Az egyes országokban használt német nyelv némileg eltér egymástól, de ideálja egyformán a *Hochdeutsch*, és a helyi sajátosságokból, az esetleges külön szabályozásból adódó különbségek ellenére lényegében ugyanaz a német nyelv számít hivatalos nyelvnek. Az egyes országok, ha a német nyelvről van szó, tudatában is vannak ennek a „német egység”-nek. A beszélőknek anyanyelvükhöz való viszonyában hasonló német identitás jelenik meg a kötetben részletesebben tárgyalt országok mindegyikében. Jól tükröződik ez az állampolgároknak anyanyelvük változásaival, helyzetével, hatókörével kapcsolatos nyilatkozataiban, de a hivatalosság általában hallgat róla, tehát sem a nyelvtudomány vagy annak valamely ága, sem a politika nem jeleníti meg ezt az öntudatot.

II. Jogi, közigazgatási alapok, előzmények

1. Törvények, rendeletek a nyelvhasználatról

- *Gemeinsame Geschäftsordnung der Bundesministerien* [A szövetségi minisztériumok közös eljárási szabályai]² I. § 49 Abs. 2. 8. A Berlini Szenátusi Igazgatóság 2004-ben új paragrafussal bővítette a fenti dokumentumot. A bővítés nyelvhasználati szabályozást tartalmaz, elsősorban az idegen, különösen az angol szavak használatának korlátait.
- *Nationales und internationales Minderheitenrecht* [Nemzeti és nemzetközi kisebbségi jog].³ Az alaptörvény tartalmazza az egyes népcsoportok egyenlőségének és diszkriminációs tilalmának biztosítását. A kisebbségi jog törvény megfelel a Németországban 1998 február 1-jén törvénybe lépett, az Európai Tanács nemzeti kisebbségek védelmére létrehozott keretegyezményének, valamint a Kisebbségi nyelvek európai chartájának, amely Németországban 1999 január 1-je óta van érvényben. Ezek a dokumentumok – elvben – biztosítják a nyelvi jogokat, a fenti törvény pedig részletezi őket.
- *Gesetz zur Steuerung und Begrenzung der Zuwanderung und zur Regelung des Aufenthalts und der Integration von Unionsbürgern und Ausländern* [Törvény a bevándorlás irányításához és korlátozásához és az uniós polgárok és a külföldiek tartózkodásának és integrálásának szabályozásához].⁴ A törvénycsomag mindennapi neve Bevándorlási törvény

2 *Gemeinsame Geschäftsordnung der Bundesministerien* [A szövetségi minisztériumok közös eljárási szabályzata] I § 49 Abs. 2. <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/moderne-verwaltung/verwaltungsmodernisierung/geschaeftsordnung-bundesministerien/geschaeftsordnung-bundesministerien-node.html> (letöltés időpontja: 2023. 12. 09.).

3 *Nationales und internationales Minderheitenrecht* [Nemzeti és nemzetközi kisebbségi jog, tkp. törvény] <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/heimat-integration/gesellschaftlicher-zusammenhalt/minderheiten/minderheitenrecht/minderheitenrecht-artikel.html> (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.).

4 *Gesetz zur Steuerung und Begrenzung der Zuwanderung und zur Regelung des Aufenthalts und der Integration von Unionsbürgern und Ausländern* [Törvény a bevándorlás

(Zuwanderungsgesetz, Einwanderungsgesetz), 2004. 08. 06-án fogadták el, és 2005. január 1. óta van érvényben. Első változatában tartalmazza a Tartózkodási törvényt (Aufenthaltsgesetz) és az EU Szabadmozgás-törvényét (Freizügigkeitsgesetz/EU). A törvénycsomagban a németnyelv- ismeret különböző fokait írják elő a németországi tartózkodás különböző változataihoz.

- A *Verwaltungsverfahrensgesetz* [A közigazgatási perrendtartásról szóló törvény]⁵ 23. §-a szerint a német a közigazgatási perek nyelve.
- A *Sozialgesetzbuch* [A társadalombiztosítási törvénykönyv]⁶ 10. könyvének 19. §-a szerint a német a társadalombiztosítás nyelve.
- A *Beurkundungsgesetz* [Közjegyzői törvény]⁷ 5. §-a szerint a német a közokiratok nyelve.
- A *Handelsgesetzbuch* [Kereskedelmi törvénykönyv]⁸ 244. §-a szerint a német a cégek éves pénzügyi beszámolóinak nyelve.
- A *Gerichtsverfassungsgesetz* [Bírószági alaptörvény]⁹ 184. §-a szerint a német a bíróságok nyelve.

2. Kísérletek a törvényi szabályozásra

A 2000–2001. évi politikai vita a Bundestagban a német nyelv törvényi védelméről, elsősorban az alkotmányba hivatalos nyelvként való bekerüléséről

irányításához és korlátozásához és az uniós polgárok és a külföldiek tartózkodásának és integrálásának szabályozásához] <https://www.buzer.de/s1.htm?g=ZuwandungsG&f=1> (letöltés időpontja: 2023. 12. 09.).

- 5 *Verwaltungsverfahrensgesetz* [A közigazgatási perrendtartásról szóló törvény] 23. § <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/moderne-verwaltung/verwaltungsrecht/verwaltungsverfahrensgesetz/verwaltungsverfahrensgesetz-node.html> (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.).
- 6 *Sozialgesetzbuch* [A társadalombiztosítási törvénykönyv] 10. könyvének 19. § <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/> (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.).
- 7 *Beurkundungsgesetz* [Közjegyzői törvény] 5. § https://www.gesetze-im-internet.de/beurkg/_5.html (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.).
- 8 *Handelsgesetzbuch* [Kereskedelmi törvénykönyv] 244. § https://www.gesetze-im-internet.de/hgb/_244.html (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.).
- 9 *Gerichtsverfassungsgesetz* [Bírószági alaptörvény] 184. § <https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/BJNR005130950.html> (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.).

Werthebach berlini polgármester és belügyi szenátor kezdeményezésére indult.¹⁰ A nyelv törvényi védelméről a Bundestagban 2010-ig többször is vitáznak a pártok képviselői, a támogatók és ellenzők aránya változó, de végül is mindig elvetik a törvényi deklarálást. A Bundestag tudományos szolgálata [Deutscher Bundestag Wissenschaftliche Dienste] *A nyelv az alaptörvényben* címmel 2008. július 23-án kelt, indoklásokkal és hivatkozásokkal ellátott 37/08-as számú nyilatkozatában elutasítja a javaslatot. Indokaik: a német nyelv anélkül is alkotmányos rangot élvez, hogy ez ki lenne mondva, pl. azáltal is, hogy az alkotmány nyelve német. Felesleges lenne tehát rögzíteni a tényt, az alkotmánynak nem is kötelessége ez, és sérthetné is a szövetségi államokat, valamint a kisebbségeket. A deklaráció szükségtelenségét azzal is indokolja, hogy az Európai Unió 10 államának alkotmányában sincs megjelölve az államnyelv.¹¹

- A jobboldali, illetve jobbközép pártok törekvéseit a német nyelv törvényi védelmére a 2000-es évek elején elsősorban Erika Steinbach képviselte a Bundestagban. A CDU/CSU frakciójának kulturális megbízottjaként különösen azt nehezményezi, hogy a kereskedelem, az áruleírások nyelve olyan ritkán a német, hogy az anyanyelvűek szinte ki vannak rekesztve. E nyelvhasználati gondok megoldására a fogyasztóvédelmi törvény [Verbraucherschutzgesetz – de általános fogyasztóvédelmi törvény nincs is, területenként külön szabályozzák a fogyasztók védelmét] kiegészítését javasolta.¹²
- A Verein Deutsche Sprache (Német Nyelvi Egyesület, VDS) olyan államilag támogatott egyesület, amely különösen a 2000–2010 körüli időszakban törvényi úton képzelte el a német nyelv védelmét. A törvényi védelmet támogató politikai pártok az egyesülettel együtt dolgozzák ki elképzeléseiket, a terveket általában az egyesület neve alatt bocsátják a nyilvánosság elé. Kérdőíveket töltenek ki a Bundestag tagjaival, s az ezekre adott politikusi válaszokat összegzik. Készítettek nyelvtörvénytervezetet is *Gesetz über den Schutz der deutschen Sprache* (GSDS).

10 Pfalzgraf 2008.

11 Bundestag 2008.

12 Bundestag 2002a, 2002b.

Diskussionentwurf für den Verein Deutsche Sprache e. V. [A német nyelv védelméről szóló törvény. Tervezet a Német Nyelvi Egyesület számára megvitatásra] címmel, szerzője Kurt Gawlitta, és az egyesület még ebben az évben meg is jelentette saját kiadványában.¹³

3. A német nyelv használatát, presztízsét támogató állami intézmények, szervezetek

A német nyelvvel foglalkozó intézmények és szervezetek közül a legfontosabbak és leginkább ismertek:

Tudományos intézmények

- Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung (Német Nyelvi és Irodalmi Tudományos Akadémia). A német nyelv és irodalom kutatásával foglalkozó tudományos intézet.
- Das Leibniz-Institut für Deutsche Sprache (IDS) (Leibnitz Német Nyelvi Intézet) Mannheim (1919 januárjáig Institut für deutsche Sprache [IDS]).
- Leibniz Gemeinschaft (Leibnitz Egyesület), Berlin. A Leibnitz Gemeinschaft egy tudományos kutatóhálózat központi szervezete, 95 önálló kutatóintézet tartozik hozzá szinte minden tudományterületről. Ilyen kutatóintézet a mannheimi Leibnitz Német Nyelvi Intézet is, és külön van Általános Nyelvi Intézete is, a Leibnitz Német Nyelvi Intézet tehát speciálisan a német nyelv kutatásával foglalkozik. Ezek az intézetek nem tartoznak az akadémiához, az egyesülés előtti NDK-beli akadémiai intézeteket megszüntették.
- Deutscher Akademischer Austausch Dienst (Német Felsőoktatási Csereszolgálat –DAAD), németországi szervezet a felsőoktatási intézmények közötti nemzetközi együttműködésére, tudósok és hallgatók cseréjére. Működési formája egyesület, tagjai a németországi felsőoktatási

¹³ Gawlitta 2001.

intézmények. Nagyrészt a német szövetségi kormány finanszírozza. Támogatja németek külföldi tanulmányait, kutatásait és a külföldről érkezők németországi tanulását, kutatásait.

Nyelvi szolgáltató, tanácsadó intézmények, egyesületek

- Gesellschaft für deutsche Sprache, GfdS (Német Nyelvi Társaság) Wiesbadenben és a Bundestagban van egy-egy intézménye. Nyelvi-nyelvhasználati tanácsadással foglalkoznak, tanácsot adnak a névadáshoz, pályázatokat írnak ki, és társaságként működnek abban a tekintetben, hogy tagnak lehet jelentkezni, illetve lenni.
- Deutscher Sprachrat (Német Nyelvi Tanács) A testület a GfdS mellett működik. Feladatának tartja a német nyelvi identitás erősítését, a német nyelv tekintélyének őrzését bel- és külföldön, nyilvános nyelvkritikát folytat általában a médiában, részt vesz az oktatás nyelvi kérdéseinek, a német nyelv nemzetközi helyzetének – különösen nemzetközi tudományos nyelvként –, a német mint idegen nyelv oktatásának megtárgyalásában, a politikával folytatott tárgyalásokban.
- Verein Deutsche Sprache, VDS (Német Nyelvi Egyesület). Célja a német nyelv megtartása minden funkciójában az élet minden területén. Ennek érdekében nyelvi szolgáltatást végez, akciókat szervez, tervezeteket állít össze és hoz nyilvánosságra.

A német mint idegen nyelv intézményei

Külön intézményrendszere van a német mint idegen nyelvnek (Deutsch als Fremdsprache – DaF) Németországban és világszerte is. Emellett a német mint második nyelv (Deutsch als Zweitsprache – (DaZ) is a figyelem középpontjába került elsősorban a bevándorlók miatt, akik számára a német a második nyelv.

Nemzetközi szintén a német kultúra terjesztésén belül a német mint idegen nyelv oktatása a Goethe Intézet (Goethe-Institut) hálózatában valósul meg (149 ilyen intézet működik 92 országban). Szövetsége is van a területnek, a Fachverband Deutsch als Fremdsprache (FaDaF). 1989 óta működik bonni székhellyel, feladata a német mint idegen nyelvet tanulók, tanítók és a DaF-intézetek érdekképviselete.

III. A stratégia célja

Nincs nyelvstratégia, nincs nyelvtörvény, ezért stratégiai célrendszer sincs.

IV. Szerkezeti felépítés

Nincs nyelvstratégia, nincs nyelvtörvény, ezért a szerkezeti felépítés nem releváns.

V. Intézkedési területek

Mivel nincs nyelvstratégia és nyelvtörvény, viszont van tudományos és politikai jellegű vita, ezért itt a leggyakrabban felmerülő témaköröket soroljuk fel.

1. A német nyelv státusa nem szerepel az Alkotmányban.
2. A német nyelv státusa gyenge az EU-ban Németország uniós szerepéhez és súlyához képest.
3. A globális angol nyelv túlzott hatással van a német nyelvre.
4. A bevándorlók nem ismerik (elégge) a német nyelvet.
5. A termékleírások, fogasztói tájékoztatók sokszor nem érhetők el németül.

VI. Ütemterv [VII. Feladat- és hatáskörök, VIII. Felügyelet, fenntartás és megújítás]

Nincs.

IX. Összehasonlítás, kitekintés

A nyelvstratégia vagy nyelvtörvény hiánya miatt, mintegy a „Nyelvstratégiai mátrix” részletesebb kifejtéseként álljon itt egy összefoglaló többek között egy német nyelvész, Falco Pfalzgraf tanulmánya alapján.¹⁴ A nyelvvédelem helyze-

¹⁴ Pfalzgraf 2008.

tét tárgyalja a két Németország egyesítése utáni időszakban, de részletes beszámolót és értékelést készített a 2001 és 2007 közötti időszakban a különböző fórumokon zajló vitákról: *Egy nyelvtörvény bevezetésére irányuló törekvések a német egyesítés óta* címmel. Civil egyesületek, esetleg tudományos intézmények, majd egyes politikusok végeztek nagyon sok munkát az áttekintett hét esztendő alatt anyanyelvük státuszának megőrzéséért az országban, a valós eredmény szempontjából azonban végső soron feleslegesen, értelmetlenül. A fontosabb, tipikusabbnak tűnő történéseket áttekintve is következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy **(a)** a határozott törekvések ellenére miért nincs ma sem nyelvtörvényük vagy valami hasonló, esetleg nyelvstratégiájuk, és miért nem került be az alkotmányba az a mondat, hogy *A Német Szövetségi Köztársaság (hivatalos) nyelve a német*. Ezenkívül rendszerezve a véleményeket, követeléseket, valamint a német szakirodalom ide vonatkozó részét bevonva röviden felvázolhatjuk, hogy **(b)** mit tartalmazott volna/tartalmazna a német nyelvtörvény vagy egy nyelvstratégia – ez utóbbi a törvénynek csak egy tartalmában kidolgozottabb, de jogilag „enyhébb” változata, hiszen egyes pontjainak érvényesüléséhez sokszor törvénykezési lépések is szükségesek, máskor azonban elegendő, ha pl. (munkahelyi) szabályzatok, (munkakör betöltéséhez vagy egyes egyetemi szakokhoz) feltételek, követelmények leírása készül el, új törvényre vagy törvénymódosításra nincs szükség.

1. A törekvések ellenére vajon miért nincs ma sem nyelvtörvénye Németországnak, és miért nem szerepel az alapszerződésben az országnyelv/hivatalos nyelv megnevezése?

A tanulmány tényeket, adatokat közöl a VDS mint civil, államilag nem támogatott egyesület aktivitásáról, politikusoknak a nyelv és nyelvhasználat ügyéhez való viszonyulásáról, olykor az állampolgárok attitűdjéről. Egy adott időszakban mutatja nagy vonalakban a társadalom egészének viselkedését egy elvi (és sok tekintetben gyakorlati) kérdéstről, az anyanyelv szerepéről, e szerep értékeléséről. Az Európában (messzebbre ne menjünk) uralkodó nézetek egyik része szerint az anyanyelvhasználat képesség, az anyanyelv kommunikációs

eszköz, és ma már nincs se identitásalkotó és -fenntartó, se közösségformáló, se nemzetösszetartó szerepe. E nézet szerint, amelyet egyszerűen liberálisnak nevezhetünk, az előbb felsorolt dolgok sok mással együtt csak a nemzetté válás időszakában voltak progresszívek, mára nemcsak elavulttá váltak, hanem még emlegetésük is a nacionalizmus ismérése. A másik nézetcsoporthoz szerint – nemcsak hangoztatva, hanem tudományos megalapozással is – a főtebb emlegetett fogalmak és az általuk hordozott tartalom ma is fontos a közösségek és tagjaik életében: az anyanyelv kommunikációs eszköz, fontos szerepe van a szocializációban; a világ megismerésének, így a gondolkodásnak természetes közege; a nyelvi és kulturális közösség összetartozásának egyik legfontosabb megvalósítója és kifejezője, valamint e közösség egyik szimbóluma.

Németországban sajátosan él egymás mellett e két, egymástól távoli nézet, illetve a köztük levő „átmeneti” nézetek. A nyelvtörvény és az alaptörvény körüli vitákban részt is inkább csak a kereszténydemokrata és szociáldemokrata pártok (CDU, CSU, SPD) vettek, a többiek ritkán nyilatkoztak meg, és kivétel nélkül a törvény megalkotásának feleslegességét hangsúlyozták. Talán akik meg sem szólaltak, azok tartották volna az ilyen „beavatkozást” veszélyesnek (pl. az FPD – a Szabaddemokrata Párt). A németországi viszonyoknak azonban az a jellegzetességük, hogy negatív dolgokat saját országukkal kapcsolatban ritkábban mondanak még a politikusok is, mint pl. Magyarországon. De nem csak a politikusokra, a civilekre, egyesületek képviselőire is ez érvényes.

Csodálkozni talán azon lehet, hogy a koalícióban ugyan, de szinte folyamatosan kormányon levő CDU/CSU pártszövetség, amely a legutóbbi időkig általában az erősebbik koalíciós partnernek számított, miért nem vitt sikerre egy nyelvtörvénytervezetet, illetve egy kisebb alkotmánymódosítást az anyanyelvről. Azért, mert a német jobboldali pártok is – talán az egyetlen „szélsőjobboldali” AfD kivételével – erősen eurokonformok, igyekeznek igazodni az EU-ban uralkodó trendhez, mindenképpen „politikailag korrektek” akarnak maradni. Érthető ez 2. világháborús múltjuk miatt, illetve látható az ezt kiegyensúlyozni szándékozó törekvéseiket szemlélve. Ezt mutatja annak a felmérésnek az eredménye is, amelyet *A németet az alaptörvénybe* munkacsoport végzett a pártok között. Arra voltak kíváncsiak, az egyes pártok egyetértene-e azzal, hogy bekerüljön az alaptörvénybe „A Szövetségi Köztársaság nyelve a német”

mondat. A CDU/CSU-tól is csak 56% igenlő válasz jött, a többieknek támogatása pedig mindössze 31% és 10% között volt.¹⁵

A másik ok az lehet, hogy mint Fritz Tamás már 2001-ben kimutatta (Fritz 2001, különösen 6.), a pártok eltávolodtak választóiktól, nem az ő igényeiket képviselik. Nem tudjuk ugyan, anyanyelvük kérdésében hogyan vélekednek a német anyanyelvű német állampolgárok, reprezentatív felmérés erről – tudomásom szerint – nem készült, illetve nem került nyilvánosságra. De pl. Nagy Attila Tibor és Paár Ádám *A német pártrendszer szerkezete* című elemzésében közöl néhány eredményt az Infratest dimap intézet felméréséből, amelyet a német szövetségi alaptörvény 60. évfordulóján (2009-ben) végzett a németországi lakosság körében. A felmérés témája az alkotmány (az alaptörvény) és az alkotmányos rendszer elfogadottsága volt.¹⁶ A közölt eredmények többek között a következők: „a nyugati tartományokban élők 77%-a, a keleti országrész lakóinak 65%-a büszke az alaptörvényre. A lakosság 79%-a nagyon erősnek, illetve erősnek mondja országához való kötődését. Hasonló arányban büszkék az emberek arra, hogy németek”.¹⁷ A lakosság nagyobbik részét (70-80%-át) kitevő németek, akik büszkék alaptörvényükre (bár bizonyára nem nagyon ismerik), erősen vagy nagyon erősen kötődnek hazájukhoz, és büszkék arra, hogy németek, az anyanyelvüket érintő kérdésekre sem igen válaszolnának másképpen. Mindegyik terület a lakosság érzelmi attitűdjét érinti, az alkotmány és a nemzeti nyelv pedig e tekintetben könnyen összetartozónak, hasonlóknak tekinthető (mivel a népesség az alkotmány megítélésében is inkább hagyatkozik érzelmeire, mint pontos tudásra: az alkotmány szövegének alapos ismeretére). Valószínű tehát, hogy a közösség anyanyelvéhez való viszonya jó, de a legmagasabb politikai szinteken ez nem sokat jelenthet, egyrészt, mert talán természetes, de másrészt nem „szerencsés” olyan kérdésekkel foglalkozni, mint az anyanyelv, a hivatalos nyelv emlegetése, különösen nem törvénybe (akár alaptörvénybe) foglalása.

¹⁵ Verein 2005.

¹⁶ Nagy–Paár 2011.

¹⁷ Nagy–Paár 2011.

A Pfalzgraf tanulmányában feldolgozott vitákból érdemes néhány árulkodó kijelentést idéznünk.¹⁸ 2002. január 24-én a Bundestag 212. ülésén Peter Eckardt (SPD) azt mondta, hogy szerinté „tudományosan hibás nézet, ha azt gondoljuk, hogy politikailag lehetséges, hogy nyelvvédő törvénnyel, kvótákkal, bírósági ítéletekkel vagy másféle korlátozásokkal meg lehet védeni a német nyelvet, úgy, hogy esetleg újra világnyelvvé váljon”.¹⁹ A fordítás pontos, az idézett rész önmagában zavaros, sőt ellentmondó. Árulkodó ez a zavarosság is, és az is, hogy a német újbóli világnyelvvé válásáról beszél, igaz, mint lehetetlenségről. A német gondolkodásban valószínűleg megvannak még a nyomai a „birodalmi”, nagyhatalmi gondolkodásnak. És bár Németország ma is a legfejlettebb országok közé tartozik, gazdaságilag és politikailag is, jelentőségéből sokat veszített. Érvényes ez a német nyelvre is: elterjedtségének, használatának, presztízsének jelentős csökkenése bizonyára hiányként él a németek tudatában. Ennek lehet jele a német mint világnyelv emlegetése, talán nem is tudatosan.

Hasonló háttérű lehet a finom megközelítés- és fogalmazásmódra való törekvés még egy CDU-s képviselő szájából is. Erika Steinbach ui. a német „nyelv védelme” helyett a fogyasztóvédelem oldaláról közelíti meg azt a kérdést, hogy a kereskedelem, az árulásokban túlsúlyban van az angol, ritkán fordul elő a német, ezzel a német anyanyelvűek ki vannak rekesztve a kommunikációból.²⁰ Werthebach, aki elindította a nyelvtörvényért folyó küzdelmet, maga is kereszténydemokrata, érvei között mégis szerepel a *kirekesztés*, igaz, a többségé: egy „nyelvtörvény [...] a polgárok számára a nyelvi kirekesztettség és a jogbiztonság hiánya ellen védelmül” szolgálna.²¹ Árulkodó és zavaros az az SPD-s vélemény is, amely szerint a németet mint anyanyelvet azért nem szabad Németországban törvényileg védeni, mert Ausztriában, Svájcban, Belgiumban és Luxemburgban is beszélik anyanyelvként. A felszólaló nyilván tartott az esetleges politikai inkorrektiségtől, pedig a fenti tény, sőt, hogy több országban is

18 Pfalzgraf 2008.

19 Bundestag 2002b.

20 Verbraucherschutz 2007.

21 Pfalzgraf 2008.

hivatalos nyelv, akár más nyelv(ek) mellett, logikusan nem korlátozhatja Németországot egy nyelvi törvény létrehozásában.²²

a) Tudomány és politika a nyelvi törvényekben

Mit tartalmazott volna egy elkészült német nyelvtörvény? Mivel a német nyelvtörvény ebben a vizsgált korszakban járt a legközelebb a megvalósuláshoz, és mert végül is nem valósult meg, valamint mert a tervezetek általában egyéni munka eredményei, a bemutatott hét év legtöbbet emlegetett témáit gyűjtjük össze mint egy német nyelvtörvény sarokpontjait. Ezek a kérdések azok, amelyeket a német nyelvművelők, nyelvvédők – akik nem feltétlenül nyelvész szakemberek – és a politikusok szükségesnek tartottak nyelvtörvényben szabályozni.

A nyelvtörvény előkészítését, a további, azóta is tartó vitákat is az az angol nyelv hatása váltotta ki, és mindvégig ez maradt a központi téma, ez később is, és ma is. Ez volt a fő oka több országban is (Franciaország, Lengyelország) nyelvtörvény elfogadásának, és a németek is e két nyelvtörvényen felbátorodva kezdték el szorgalmazni elkészítését és elfogadását. Nyilvánvaló, hogy az „elangolosodás” a globalizáció leglátványosabb következményei közé tartozik. Többször nem is „nyelvrombolásról” beszélnek a vitázók, hanem a német nyelv már-már érthetatlenné válásáról, legalábbis az angolul nem vagy nem jól tudók számára, illetve az utóbbiak kirekesztéséről. Ezért kifogásolják, hogy pl. a kereskedelem, az áruleírások nyelve nagyobb részt az angol.

Megjelenik természetesen a nyelv kulturális értéként való megőrzésének szándéka is, ilyenkor az angol nyelvi elemektől átszótt németet „Denglisch”-nek nevezik. Ez ellen a kevert nyelv ellen tiltakoznak sokan, hogy a mindennapi beszédben, a médiában a reklámokban ne rombolja a német nyelv tekintélyét, és ne akadályozza fejlődését. Néhányan a német önbecsülés hiányát látják abban, hogy elangolosodhatott a német nyelv.

Egy másik, kevesebbet hangoztatott célkitűzés az lett volna, hogy a bevándorlók számára kötelezővé kell tenni a német nyelv elsajátítását. Az indoklás

²² Kampf 2001.

az volt, hogy enélkül párhuzamos társadalmak jönnek létre országokon belül. Ez az a javaslat, amely – valószínűleg a nyelvtörvény-tervezettől függetlenül – megvalósult, 2004-ben elfogadták, majd 2005-ben bevezették a Bevándorlási törvényt (Zuwanderungsgesetz)²³. A Németországban tartózkodás különböző minőségéhez (hosszához) előírták a német nyelv meghatározott fokú ismeretét.

Összefoglalva mindössze ennyi a tervezett nyelvtörvény tartalma. A tanulmány szerzője, Pfalzgraf általában a neopurizmus jelenségeinek tartja a főttebb felsoroltakat, s szerinte ez a szemlélet jelenik meg nyelvi ideológiákban és a nyelvstruktúrájára vonatkozóan egyaránt, valamint az itt nem tárgyalt területeken: a nyelvpedagógiában, a nyelvészociológiában, a nyelvkritikában is. A purizmus és a neopurizmus megjelölés csak negatív lehet, bár abban igaza van, hogy a tárgyalt jelenségek nagy része az angol nyelvi hatás korlátozásának szándékával függ össze, az idegen hatás ellen harcolókat pedig a tágabb nyelvészet puristáknak nevezi.²⁴ Sajnálatos azonban, hogy Pfalzgraf ennyire egyoldalúan értékeli, ha már értékeli is ebben az egyébként szinte dokumentumként használható munkájában, és egyáltalán nem foglalkozik magával a társadalmi problémával, amely a „neopurizmust” létrehozta. Véleményét erősíti az, hogy Németországban a német nyelv a legtöbbet tárgyalt, vitatott kérdés, de az ismertetett vitákban megszólalók közt a tekintélyesebbek sem a nyelvészet valamelyik ágát képviselik, hanem pl. jogászok, ókori kutatók stb. Egy nyelvtörvénynek nem úgy kellett volna létrejönnie, hogy a vitában felszólalók bármelyike létrehoz egy nyelvtörvényt, hanem úgy, hogy a vitákban elhangzott közösségi igényeket szakemberek részvételével formálják törvényszöveggé. A javaslatok egy része azonban semmilyen neopurista jellemzőt nem mutat, a társadalom működésének elősegítését célozza, mint pl. a közhasználatú szövegek német nyelvűségének szorgalmazása. A közösségi és egyéni identitás erősítésére vonatkozó javaslatokat pedig csak túlzottan leegyszerűsítve lehet „a purizmus jellemzőit

23 Gesetz zur Steuerung und Begrenzung der Zuwanderung und zur Regelung des Aufenthalts und der Integration von Unionsbürgern und Ausländern [Törvény a bevándorlás irányításához és korlátozásához és az uniós polgárok és a külföldiek tartózkodásának és integrálásának szabályozásához] <https://www.buzer.de/s1.htm?g=ZuwandungsG&f=1> (letöltés időpontja: 2023. 12. 09.).

24 Pfalzgraf 2008.

mutató nyelvi ideológia jeleinek” tartani. Csupán kulturális antropológiai vagy kognitív-funkcionális tudományos keretek között szemlélve is elfogadhatóbb minősítést kaphatnának.

A nyelvtörvény létrehozására irányuló törekvések nyilvánosságra kerülése után hamarosan állást foglalt a kérdésben a tudomány is Németországban, megjelent Gerhard Stickelnek, az Institut für Deutsche Sprache in Mannheim [a Mannheimi Német Nyelvi Intézet] igazgatójának tanulmánya.²⁵ A szerző történetileg vázolja a nyelvi purizmus lényegét, s ezzel indokolja az angol elemek beáramlása elleni törekvéseket. Azt is kijelenti, hogy nyelvtörvénnyel, németesítési törekvésekkel csak jelentéktelen mértékben lehetne csökkenteni az angol kifejezések használatának motivációit. Ehelyett azt javasolja, hogy kutatások segítségével próbáljuk megérteni a jelenséget. Hasonló a nyelvész szakma egészének véleménye, bár megjelennek a tágabb kérdésről, de inkább később, jóval differenciáltabb vélemények is.²⁶

Árnyalja a képet, hogy a nyelvvel kapcsolatos törvények megszületésében olyan fontos szerepet játszó politikusok hogyan látják a nyelvi intézmények szerepét.²⁷ A Bundestag képviselői egy felmérés során feltűnő tájékozottságot mutattak, és a tudományos intézmények által képviselt álláspontot hangoztatták, természetesen sommásan: nincs szükség semmilyen védelemre, és hogy a nyelvtörvények más országban sem változtattak semmit a nyelvhasználaton, sőt, a törvényi szabályozás inkább gátolja a gördülékeny nyelvhasználatot, semmint segítené.

A jobboldal egyes képviselői más véleményen vannak.²⁸ Conneman egy 2009-es írásában összefoglalja a 2000-es évek elejétől folytatott munkát, amelyet politikusként is végigkísért a *Kultur in Deutschland* munkabizottság elnökeként, és amely a német nyelv jelenkori státusával is foglalkozott. Szerinte mulasztás terheli a német államot nyelvének belső és nemzetközi helyzete terén is. A legfontosabb mulasztások: az alaptörvény nem határozza meg a német

25 Stickel 2001.

26 Pfalzgraf 2011., Lisek 2014.

27 Kampf 2001.

28 Connemann 2009.

nyelvet hivatalos és beszélt nyelvként, miközben a lobogóról szó van; a társadalomnak szinte minden területén hiányzik a társadalmi nyelvvédelem – nem feltétlenül nyelvtörvény – az igénytelenség elterjedésének megállítására; a bevándorlók német nyelvi tudásának hiánya; mindez ugyanis a kommunikációs háló hiátusait hozza létre, és végső soron demokratikus jogok sérülnek. Nemzetközi téren a legnagyobb mulasztásnak tartja, hogy a német politika nem védi meg a német nyelvnek az EU-n belül kijelölt nyelvi rangját. Nem foglalja el ugyanis az EU-ban azt a helyet, amelyet európai jelentősége indokoltta tenne, ugyanis hét országban hivatalos státusa van, az EU lakossága 18%-ának anyanyelve, 14%-ának pedig tanult nyelve. Ennek ellenére nem munkanyelve az EU-nak az angol és a francia mellett, holott az Európai Bizottság eredetileg a németet is elfogadta munkanyelvként. A rendezés érdekében sorozatosan benyújtottak a Bundestaghoz javaslatokat, általában eredménytelenül. Annyit értek el 2009-re, hogy legalább a munkaanyagokat németül kapják meg. Többet kell tenni a németek nyelvi öntudata és identitása érdekében azért is, hogy ne „némuljon el” a német szó Németországban, ha bármilyen nemzetközi rendezvényről van szó.²⁹ A CDU/CSU politikusnője egy 2018-as parlamenti napon hasonló követeléseket hangoztatott – tehát nem sok minden változott 2009 óta.³⁰

A helyzetkép azt mutatja, hogy Németország óvakodik a saját értékeit és belső érdekeit védő törvények megalkotásától. Ezeket az érdekeket indirekt módon képviselik olyan törvények, amelyeknek fő céljuk nem ez (pl. a bevándorlási törvény). A saját érdekek képviseletének van azonban számtalan nem deklarált módja is, ilyen pl. a német nyelv tudományos kutatására szolgáló intézmények, a támogatott nyelvi egyesületek, bizottságok intézményi helyzete. Ugyanez érvényes a világot behálózó német intézetekre is, amelyek kulturális és politikai küldetésükkel együtt a német mint idegen nyelv oktatásának is centrumai. Ez a kép nemcsak gazdaságilag-politikailag erős Németországot mutat tehát, hanem olyat, amely öntudatosan képviseli saját érdekeit, csak nem megfogalmazva, s így támadási felületet nyújtva, hanem inkább cselekvéssel.

29 Connemann 2009, 60–66.

30 Connemann 2009.

Magyarország a nyelvtervezés, a nyelvstratégia, esetleg egy nyelvtörvény létrehozása terén inkább különbségeket mutat a németországi helyzettel összevetve, de vannak hasonlóságok is.

Egyértelmű különbség az, hogy nálunk az új alkotmány, Magyarország Alaptörvénye 2012. évi bevezetése óta tartalmazza a következő mondatot: „Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar.”³¹ Igaz, az áttekintett németországi helyzet idején (2001–2008), az 1989-ben módosított, ún. Magyar Köztársaság Alkotmányában ez még nem szerepelt.

A 2010 óta tartó időszakban a nyelv és védelme nálunk kormányzati-politikai támogatást élvez, erre vonatkozik az Alaptörvény Alapvetés részének h) cikke³².

A németországi anyanyelvi kutatások intézményrendszere azonban min-taszerű lehetne Magyarország számára is: annak az érvényesülése, hogy az anyanyelv kutatása nem mond ellent a nyelvmegtartás szándékának, és a nyelv-tudomány nem egészében mellőzi az anyanyelvnek a közösség életében betöltött sokoldalú szerepét. És az is követendő és hasznos nyelvtervezési-nyelvstratégiai szemlélet lehetne, ha a *nyelv védelme* kevesebbszer hangozna el a közéletben, de a tettekre és minőségekre összpontosítva valóban megvalósulna.

Felhasznált irodalom

- Connemann 2009. Connemann, Gitta: Ist die deutsche Sprache noch zu retten? Über das Verhältnis von Politik und Sprache. *Politische Studien* 60. (2009) 424. 60–66.
- Connemann 2018. Connemann, Gitta: *Deutsch als Landessprache* [Bundestag 02. 03. 2018] <https://www.youtube.com/watch?v=a4XxdMgfGLw> (letöltés időpontja: 2023. 12. 02.).

31 Magyarország Alaptörvénye <https://njt.hu/jogszabaly/2011-4301-02-00> (letöltés időpontja: 2024. 04. 23.).

32 Magyarország Alaptörvénye <https://njt.hu/jogszabaly/2011-4301-02-00> (letöltés időpontja: 2024. 04. 23.).

- Fritz 2001. Fritz Tamás: A párt nem vész el, csak átalakul? A német pártrendszer válságai és átalakulása a XXI. század elején. *Politikatudományi Szemle* 3. (2001) 5–28. <https://real.mtak.hu/136811/1/fricz.pdf> (letöltés időpontja: 2023. 11. 25.).
- Gawlitta 2001. Gawlitta, Kurt: Gesetz über den Schutz der deutschen Sprache (GSDS). Diskussionentwurf für den Verein Deutsche Sprache e.V. In: Dieter, H. – Gawlitta, K. – Meissner, G – Vilmar, F. (Hgg.): *Wörter fallen nicht von Himmel*. VDS, Berlin–Potsdam, 2001. 39–77.
- Kampf um Schutz der deutschen Sprache – Politiker aller Parteien warnen vor Überfremdung durch Anglizismen. *Die Welt* 11. Februar 2001. <https://www.welt.de/print-wams/article609332/Kampf-um-Schutz-der-deutschen-Sprache.html> (letöltés időpontja: 2023. 11. 22.).
- Lisek 2014. Lisek, Grzegorz: *Sprachgesetze – ihre Begründungen und ihre Effektivität. Polnisch-deutscher Vergleich der Sprachpolitik*. Leander Verlag, Berlin, 2014.
- Nagy–Paár 2011. Nagy Attila Tibor – Paár Ádám: *A német pártrendszer szerkezete*. Méltányosság Politikaelemző Központ, 2011. <https://adoc.pub/a-nemet-partrendszer-szerkezete.html> (letöltés időpontja: 2023. 11. 22.).
- Pfalzgraf 2008. Pfalzgraf, Falco: Bestrebungen zur Einführung eines Sprachschutzgesetzes seit der deutschen Vereinigung. *German Life and Letters* 4. (2008) 451–469.
- Pfalzgraf 2011. Pfalzgraf, Falco: Anglizismen als Thema der Sprachwissenschaft und Sprachkritik. *Aptum. Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur* 2. (2011) 160–176.
- Stickel 2001. Stickel, Gerhard: *Sprachschutzgesetz – Entwicklung der deutschen Sprache*. Brief an den Berliner Innensenator Dr. Eckhart Werthebach vom 29. Januar 2001. <https://www.ids-mannheim.de/aktuell/presse/pr010129/> (letöltés időpontja: 2023. 11.10.).

Jogi források

- Beurkundungsgesetz [Közjegyzői törvény] 5. § https://www.gesetze-im-internet.de/beurkg/___5.html (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.).
- Bundestag 2002a. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 14/212, S. 20992–3. <https://dserver.bundestag.de/btp/14/14212.pdf> (letöltés időpontja: 2023. 11. 30.).
- Bundestag 2002b. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 14/212, S. 20994 <https://dserver.bundestag.de/btp/14/14212.pdf> (letöltés időpontja: 2023. 11. 30.).
- Bundestag 2008. Deutscher Bundestag Wissenschaftliche Dienste [a Bundestag tudományos szolgálata]: Die Sprache im Grundgesetz [A nyelv az alaptörvényben] Juli 23. 2008. 37/08 https://www.bundestag.de/resource/blob/190280/97303c1606acf2ccfb1949e4b5a79b2a/Sprache_im_Grundgesetz-data.pdf (letöltés időpontja: 2023. 12. 08.).
- Gemeinsame Geschäftsordnung der Bundesministerien [A szövetségi minisztériumok közös eljárási szabályzata] I. § 49 Abs. 2. <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/moderne-verwaltung/verwaltungsmodernisierung/geschaeftsordnung-bundesministerien/geschaeftsordnung-bundesministerien-node.html> (letöltés időpontja: 2023. 12. 09.).
- Gerichtsverfassungsgesetz [Bírószági alaptörvény] 184. § <https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/BJNR005130950.html> (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.).
- Gesetz zur Steuerung und Begrenzung der Zuwanderung und zur Regelung des Aufenthalts und der Integration von Unionsbürgern und Ausländern [Törvény a bevándorlás irányításához és korlátozásához és az uniós polgárok és a külföldiek tartózkodásának és integrálásának szabályozásához] <https://www.buzer.de/s1.htm?g=ZuwandungsG&f=1> (letöltés időpontja: 2023. 12. 09.).
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [A Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvénye] <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (letöltés időpontja: 2024. 04. 30.).
- Handelsgesetzbuch [Kereskedelmi törvénykönyv] 244. § https://www.gesetze-im-internet.de/hgb/___244.html (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.)

- Magyarország Alaptörvénye. <https://njt.hu/jogszabaly/2011-4301-02-00> (letöltés időpontja: 2024. 04. 23.).
- Nationales und internationales Minderheitenrecht [Nemzeti és nemzetközi kisebbségi jog, tkp. törvény] <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/heimat-integration/gesellschaftlicher-zusammenhalt/minderheiten/minderheiten-recht/minderheitenrecht-artikel.html> (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.).
- Sozialgesetzbuch [A társadalombiztosítási törvénykönyv] 10. könyvének 19. §-a <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/> (letöltés időpontja: 2024. 01. 30.).
- Verbraucherschutz 2007. CDU/CSU Fraktion: Verbraucherschutz. Verbraucher erwarten deutschsprachige Erklärungen. <https://www.cdusu.de/sites/default/files/PK-Verbraucherschutz.pdf> (letöltés időpontja: 2024. 04. 30.).
- Verwaltungsverfahrensgesetz [A közigazgatási perrendtartásról szóló törvény] <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/moderne-verwaltung/verwaltungs-recht/verwaltungsverfahrensgesetz/verwaltungsverfahrensgesetz-node.html> (letöltés időpontja: 2024. 04. 23.).